

УКРАЇНСЬКИЙ КУЛЬТУРНО-ОСВІТНІЙ ОСЕРЕДОК У ЧЕХО-СЛОВАЦЬКІЙ РЕСПУБЛІЦІ У 1920-Х рр.

Ольга СУХОБОКОВА,

кандидат історичних наук, асистент кафедри нової та новітньої історії зарубіжних країн Київського національного університету імені Тараса Шевченка

Поразка Української національно-визвольної революції 1917—1920-х рр. спричинила хвилю української еміграції, переважно політичної, до європейських країн. Найбільш чисельною у міжвоєнний період виявилася українська спільнота у щойно створеній Чехо-Словацькій Республіці, куди з місць їх початкового осідку — Польщі, Румунії, Австрії, Туреччини, Болгарії та інших країн — переїхало чимало українських емігрантів, у тому числі представників політичної, військової, наукової еліти. За статистичними даними, на 1921 р. загальна кількість українців у Чехо-Словащині становила понад 102 тис. осіб і їх чисельність постійно збільшувалася [1, с. 200].

Те, що Чехо-Словачина прийняла найбільше українства в Європі зумовлювалося низкою чинників. Одним із найголовніших було лояльне ставлення влади ЧСР на чолі з президентом Т. Масариком та урядом Е. Бенеша до біженців із колишньої Російської імперії.

Таким чином, у 1920—1930-ті рр., коли на території України, виснаженій громадянською війною, розділеній між більшовицькою Росією та Польщею, було фактично встановлено окупаційний режим, що неухильно викоринював усе українське, Прага стала світовим центром українського національного суспільно-політичного, культурного та наукового життя. Сюди стікалися провідні українські інтелектуальні й мистецькі сили, приваблені найкращими в Європі умовами для життя і праці. Тому цілком закономірно, що сучасна українська історіографія приділяє чимало уваги освітній та культурно-просвітницькій діяльності української еміграції у міжвоєнний період у цій країні. Низку наукових досліджень присвячено як проблемі в цілому, так і її окремим аспектам, зокрема діяльності українських освітніх та наукових закладів [2—5]. Через свою багатогранність і достатню джерельну забезпеченість тема досі залишається актуальною. Поряд із тим цей досвід у культурно-освітній сфері міг би бути використаний у розбудові та реформуванні

сучасної державної системи освіти та науки України, для збереження та розвитку української культури.

Українські освітньо-наукові та мистецькі установи Чехо-Словащини

Час вимушеного перебування в еміграції українці намагалися використати з найбільшою користю для себе та майбутнього України. Зокрема, здобути якісну освіту, перейняти досвід розвинених європейських держав, щоб, повернувшись на Батьківщину, використати свої знання й уміння для розвитку її економіки, політики, науки, освіти тощо. Водночас культурно-освітня діяльність у цьому випадку набула важливого значення як спосіб збереження національної ідентичності та репрезентації своєї нації, популяризації її визвольного руху, підготовки у свідомості європейців ґрунту для включення України у майбутньому до міжнародної спільноти як самостійної держави. Отже, основні свої зусилля українські політичні еміграційні центри у Чехо-Словацькій Республіці спрямували на «виховання молодого покоління на основах європейської освіти і збудування за кордоном осередку української культури» [6, арк. 37].

У 1920-х рр. тут діяло кілька українських потужних освітньо-наукових установ: 1921 р. з Відня до Праги було перенесено Український вільний університет, 1922 р. відкрито Українську господарську

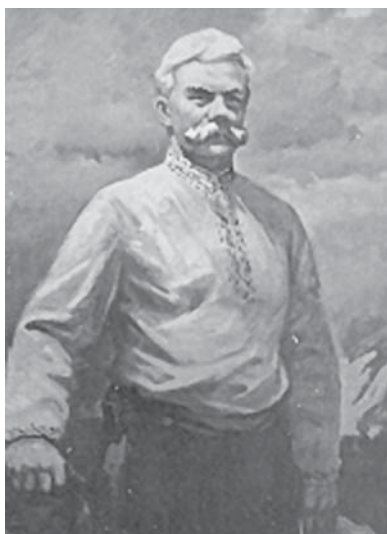
Подєбрадський замок.
У його стінах протягом 1920—1930-х рр.
розташовувалася Українська господарська академія

академію в Подєбрадах, 1923 р. — Український вищий педагогічний інститут ім. М. Драгоманова у Празі, 1927 р. — Український робітничий університет у Празі. З 1925 р. плідно працювали Український інститут громадознавства (Соціологічний інститут) у Празі, Український академічний комітет; низка товариств і організацій — Українське військово-історичне товариство, Український історичний кабінет у Празі, Український національний музей-архів, Музей визвольної боротьби України. Розвивалося українське мистецьке життя: працювала школа українського танку під керівництвом В. Авраменка; 1926 р. було засновано Українську театральну студію у Празі та Драматичну студію в Подєбрадах, згодом — Союз українських журналістів і письменників на чужині у Празі тощо.

Важко навіть перелічити всі українські культурно-освітні, наукові та мистецькі установи, що існували у ЧСР в 1920-х рр. і об'єднали навколо себе найкращих представників української наукової, мистецької та педагогічної еліти. Зокрема, з Прагою пов'язані біографії таких видатних українських учених, як Д. Дорошенко, І. Горбачевський, Д. Антонович, В. Щербаківський, С. Русова, Д. Донцов, письменників Олександра Олеса, Є. Маланюка, У. Самчука, Олени Теліги, Олега Ольжича, С. Черкасенка та багатьох інших.

Український громадський комітет

У створенні такого потужного українського культурного та наукового центру у Чехо-Словацькій Республіці провідну роль відіграв Український громадський комітет, заснований у травні 1921 р. керівниками Закордонного комітету Української партії соціалістів-революціонерів М. Шаповалом і Н. Григорієвим. УГК як національний координаційний центр української спільноти в ЧСР, співпрацюючи

Микита Шаповал (1886—1948)

Никифір Григоріїв (1883—1953)

з чеським урядом та неурядовими організаціями, надавав українцям (незалежно від їхніх політичних симпатій) всю необхідну для біженців допомогу — від фінансової та медичної до працевлаштування та здобуття освіти.

Управа Українського громадського комітету на чолі з М. Шаповалом, Н. Григорієвим та О. Мицюком організувала цілу мережу відділів та установ Комітету, створивши максимум можливостей для забезпечення підтримки українським емігрантам, захисту їхніх прав, адаптації та репрезентації у чехословацькому суспільстві. Про масштаби і результативність роботи УГК свідчать статистичні дані: за 1921—1924 рр. він надав різноманітну допомогу приблизно 43 тис. осіб [7, арк. 3].

При цьому, як влучно зауважував міністр закордонних справ Чехо-Словацької Республіки В. Гірса (який особисто чимало зробив для підтримки українців), основною формою допомоги Комітету біженцям стала «трудова» [8, с. 4]. Тобто, отримуючи фінансову допомогу від уряду, українська еміграція не «проїдала» її, а використовувала для здобуття можливості самостійно заробляти на життя власною працею. Відтак Український громадський комітет став унікальною, успішною спробою української еміграції організовано боротися за своє існування як національної групи та гідне людське життя на чужині.

Водночас засновники і керівники УГК першочергове значення надавали культурно-освітній діяльності, усвідомлюючи важливість підтримки національних традицій, а отже — ментального зв'язку з Батьківщиною. Саме збереження національної ідентичності та самосвідомості стало головним завданням їхньої культурно-освітньої роботи.

Поряд із влаштуванням української молоді до чеських освітніх закладів — у той період у них

навчалося до 2 тис. українців — магістральним напрямом діяльності Українського громадського комітету стало формування у Чехо-Словацькій Республіці мережі національних навчальних закладів. Це мало одночасно вирішити кілька важливих проблем: надання українським емігрантам якісної фахової освіти рідною мовою; підтримка культурного зв'язку з Батьківщиною; виховання національної свідомості та патріотизму у молоді; професійна самореалізація українських освітян і вчених в еміграції.

Українська господарська академія у Подебрадах

Саме завдяки плідній роботі Українського громадського комітету з допомогою чеського уряду в червні 1922 р. почала роботу Українська господарська академія у Подебрадах — єдина українська вища технічна та перша у світі кооперативна школа [9, арк. 9]. Цей виш політехнічного типу працював у складі агрономічно-лісового, економічно-кооперативного та інженерного факультетів. Навчальні програми Академії склалися за зразками західноєвропейських університетів, але, крім фахових предметів, було введено низку суспільствознавчих та українознавчих курсів, з огляду на те, що «технік українського господарства разом з тим повинен бути і техніком суспільного будівництва» [10, арк. 10]. При Академії також функціонували інститут наукових стипендіатів, який готував нове покоління викладачів (по суті, реальна гімназія, в яку вони згодом офіційно трансформувалися), велика наукова бібліотека та низка різноманітних гуртків і товариств [11, с. 15—18]. Таким чином, Українська господарська академія стала першим у Чехо-Словацькій Республіці та одним із найбільших у світі осередків української освіти і науково-дослідної роботи.

Український вищий педагогічний інститут ім. М. Драгоманова

Аналізуючи культурні потреби української еміграції в Чехо-Словаччині, керівники Українського громадського комітету, за словами його голови М. Шаповала, усвідомлювали, що їх «безмежне море». Але, виходячи з міркувань необхідності розвитку духовної культури, усунення негативних наслідків деформації національної свідомості українців, основним завданням вони вважали виховання «кадру національно свідомих і по європейському освічених педагогів» [12, арк. 2—3]. Тож уже 1923 р. Управою Українського громадського комітету було створено Український вищий педагогічний інститут ім. М. Драгоманова у Празі, що готував педагогів для вищих початкових шкіл, учительських семінарій,

нижчих класів гімназій та інших рівнозначних шкіл, для викладання загальноосвітніх предметів у середніх технічних закладах і спеціалістів із педагогічної, виховної та адміністративної роботи в освітніх установах [13, арк. 38—39]. Інститут у складі трьох відділів — історико-літературного, фізико-математичного та природо-географічного (згодом було створено ще й музично-педагогічний відділ, а фізико-математичний і природо-географічний об'єднано у математично-природничий), став «лабораторією потрібних для України діячів науки, українських педагогів — громадян, що об'єднували в собі глибоку національну свідомість, широкий ідейний розвиток та повноту фахових знань» [14, арк. 2].

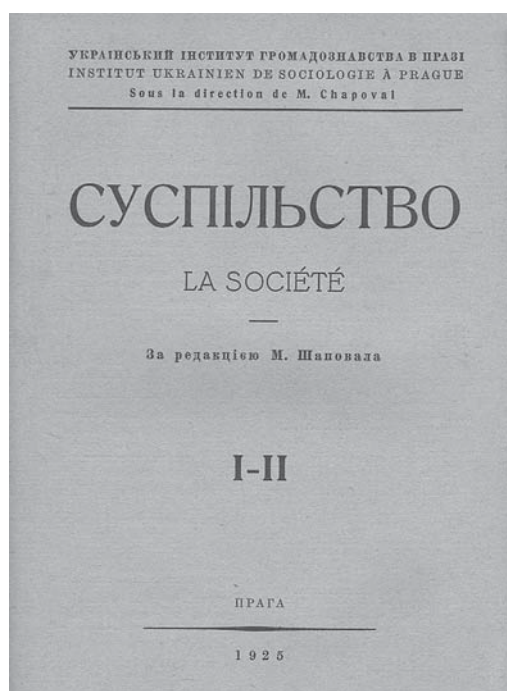
Емблема Українського вищого педагогічного інституту ім. М. Драгоманова у Празі

Обидва виші — Українська господарська академія та Український вищий педагогічний інститут — не лише надавали студентам повноцінну європейську університетську освіту і готували висококваліфікованих фахівців із широким світоглядом, а й формували українську національну інтелігенцію, в перспективі — будівничих господарства і культури української незалежної держави. У навчальних програмах чимало уваги приділялося українознавству та суспільствознавству. Фундатори празького українського культурно-освітнього осередку М. Шаповал та Н. Григоріїв — досвідчені політичні і державні діячі та науковці-соціологи — вважали, що кожен українець, незалежно від своєї професії, має володіти базовими знаннями з цих дисциплін, щоб бути свідомим громадянином, активним учасником боротьби за власну державу та її розбудову [15, арк. 13, 41—46].

Український інститут громадознавства у Празі

Тож цілком логічним стало створення ними 1925 р. Українського інституту громадознавства (Українського соціологічного інституту) у Празі

на чолі з М. Шаповалом. Завданням закладу було дослідження та аналіз усієї сукупності суспільних явищ, їх причинно-наслідкових зв'язків, конкретних форм, тобто вивчення людського суспільства та всіх проявів його функціонування. При цьому головним об'єктом стало українське суспільство в контексті світового суспільного розвитку. Інститут виконував надзвичайно важливу місію, оскільки на той час української соціологічної науки фактично не існувало й українське суспільство залишалося не дослідженим на науковому рівні.

Суспільство / За ред. М. Шаповала. Ч. I—II. — Прага, 1925. — (Видання Українського інституту громадознавства у Празі)

Сформульовані завдання визначили і структуру інституту. Він складався з чотирьох відділів: соціології та політики (директор — М. Шаповал), народознавства (Н. Григорієв, згодом — Л. Білецький), економіки і техніки (В. Коваль, потім — С. Гольдельман), правознавства (С. Шелухін) [16, арк. 7 зв.].

З огляду на конкретну мету, яку інститут ставив перед собою, — «вивчення і зформулювання практичних проблем, що витікають з конкретних потреб українського народу в дану добу його існування» [17, с. 115], тобто створення програми визволення українського народу, — центральне місце у його роботі належало відділу народознавства на чолі з Н. Григорієвим.

Український робітничий університет

Важливим внеском у поширення освіти серед української еміграції стало створення при Інституті громадознавства Українського робітничого

університету (1927—1932 рр.) — першого українського вищого навчального закладу із дистанційною формою навчання. Завдяки специфіці організації навчального процесу (за кращими зразками відділів заочного навчання університетів США та спеціальних кореспонденційних шкіл Америки та Європи) та необмежений доступ до нього студентів з усього світу він став «дальшим послідовним і науково-правильним кроком в розгортанні цілої системи визволення українського трудового народу» [18, с. 117]. Не випадково першим в університеті почав роботу факультет суспільних наук у складі відділів українознавства, наук про суспільство (соціології) та сучасної політики.

В університеті працювали понад 45 професорів, викладачів та інструкторів, зокрема відомі українські громадські діячі та вчені (С. Русова, Л. Білецький, О. Ейхельман, І. Шовгенів, В. Петрів, В. Доманицький, М. Мандрика, А. Марголін, А. Животко та ін.), а з кожного предмета спеціально готувалися авторські посібники, які і розсилалися студентам. Завдяки дистанційній формі навчання в університеті навчалися українці не лише з Чехо-Словацької Республіки, Підкарпаття, Польщі (Волині та Галичини), але й УРСР, Румунії, Бельгії, Франції, США, Канади, Бразилії, Аргентини, Палестини, навіть Африки. Представництва Українського робітничого університету діяли у США (Нью-Йорк, Бостон, Чикаго, Детройт, Скрантон), Канаді — (Вінніпег, Торольд, Торонто), Бразилії, Франції, Бельгії та Польщі [19, с. 117].

Таким чином, в Українському робітничому університеті українці могли здобувати національну освіту, незалежно від місця проживання та способу життя. Для народу, позбавленого власної держави, а в умовах еміграції — й етнічних теренів, розпорошеного по багатьох країнах і різних континентах, цей фактор неможливо переоцінити.

Український національний музей-архів у Празі

Чимало для збереження надбань української історії та культури в еміграції зроблено Українським національним музеєм-архівом у Празі, заснованим 1923 р. при Українському громадському комітеті. Музей-архів розгорнув інтенсивну, плідну науково-дослідну та музейну діяльність, зібравши велику колекцію матеріалів з історії України. На 1929 р. музейний відділ мав до 2500 збірок документів доби пізнього Середньовіччя та революції, архівний відділ нараховував 27804 назви документів, у тому числі оригінальних, відділ преси — 1246 збірок періодики за 1890 — 1929 рр., бібліотека музею зберігала 1103 книги. При музеї також діяла спеціальна

комісія у справах охорони могил вояків та українців, які померли на еміграції [20, арк. 21].

З огляду на те, що в радянській Україні історичні пам'ятки знищувалися, а вивезені емігрантами старожитності розпорошувалися по приватних колекціях, музей-архів виконував важливе завдання, збираючи та систематизуючи національні культурно-історичні пам'ятки, щоб згодом перевести їх «на вільну українську територію, де б вони доповнили загальну збірку українських культурних і історичних пам'яток» [21, с. 3]. Водночас, зберігаючи та вивчаючи їх, музей ознайомлював із ними і європейців [22, с. 95—104].

Українські просвітницькі та мистецькі товариства

Український культурний осередок, створений Українським громадським комітетом, включав у себе й чимало просвітницьких закладів, наприклад, клуб «Українська хата», бібліотеку-читальню, мандрівні бібліотеки, а також низку мистецьких товариств: Українське товариство пластичного мистецтва, Товариство допомоги українським культурним силам, музичне товариство, Товариство українських письменників та ін. Управа Українського громадського комітету та його відділи протягом свого існування регулярно проводили різноманітні урочисті й інформаційні заходи, свята, вечори пам'яті, виставки, інші акції, що не лише згуртовували українську еміграцію, але й представляли її перед чехословацькою та європейською громадськістю, популяризуючи українську історію та культуру, створюючи у такий спосіб позитивний імідж української нації [23, с. 31—32].

Освітню діяльність Український громадський комітет проводив і через створену на його базі найчисельнішу українську професійну організацію в Чехословаччині — Українську селянську спілку. З метою працевлаштування колишніх селян остання заснувала мережу спеціальних курсів (понад 20), що навчали найбільш потрібних спеціальностей — грабарські, миловарські, автотракторні, друкарські тощо, а також курси для неписьменних і з підготовки інструкторів професійно-просвітницької роботи. Причому, незалежно від профілю, на всіх цих курсах викладалися українознавчі дисципліни [24, с. 7—8].

Українська періодика у Чехо-Словаччині

У Чехо-Словацькій Республіці значного розвитку досягла українська преса та видавнича справа. Лише у Празі в 1920—1930-х рр. виходило 94 українських періодичних видань (14 — політичних,

14 — фахових, 18 — студентських, 10 — газет тощо) [25, с. 6]. При цьому більшість українських закладів та організацій мали власні друковані органи, що інформували про їхню діяльність і життя української спільноти у Чехословаччині загалом («Громадський вісник», «Вістник Українського національного музею-архіву», «Вістник Українського робітничого університету» тощо). З 1923 р. при Українському громадському комітеті діяв Український громадський видавничий фонд, завданням якого було видання україномовної науково-популярної, навчальної та спеціальної наукової літератури.

Саме у Празі 1922 р. було засновано один із найавторитетніших українських часописів на еміграції — «Нова Україна». Хоча головна увага у редагованому М. Шаповалом, В. Винниченком і Н. Григорієвим часопису приділялася суспільно-політичним, економічним і культурним проблемам відбудови України, досить потужним був його літературний блок. Авторами «Нової України» стали талановиті українські письменники, публіцисти, відомі громадські та політичні діячі: Д. Антонович, В. Винниченко, Олександр Олесь, М. Вороний, В. Стефаник, П. Богацький, Д. Дорошенко, С. Русова, А. Животко, Д. Ісаєвич та інші. Водночас часопис публікував твори молодих українських письменників з Української РСР, зокрема Г. Косинки, В. Підмогильного, Т. Осьмачки та інших [26, арк. 2, 94—95].

Чесько-українське співробітництво

Окремим напрямом роботи українського культурно-освітнього осередку в Чехо-Словацькій Республіці стала взаємодія з чеським суспільством та його інститутами. Чесько-українська співпраця у галузі культури виявлялася у діяльності спільних благодійних організацій, зокрема Чесько-українського комітету з надання допомоги українським та білоруським студентам. Комітет, створений 1921 р. на чолі з відомим чеським істориком професором Я. Бідло, опікувався матеріальним забезпеченням української молоді, що здобувала освіту у чеських навчальних закладах. Завдяки зусиллям комітету майже 2 тис. українських студентів отримали вищу освіту у чеських вишах [27, арк. 22]. Українці також брали активну участь у проведенні чеськими установами різноманітних культурних заходів — танцювальних свят, вечорів поезії, виставок тощо.

«У Празі тепер мода на все українське»

За повідомленням європейської преси того часу завдяки активній і різнобічній культурно-освітній

діяльності української еміграції у Чехо-Словацькій Республіці в 1920-х рр. українство стало модним. Так, часопис «Воля» (Відень) 1921 р. інформував: «У Празі тепер мода на все українське. В «Альгамбрі» (одне з найліпших кабаре) виступає трупа С. Глазерова під назвою «Український народний балет». Козачок у виконанні цієї трупи є «сенсацією» дня. В деяких кав'ярнях грають українські пісні. Чеський часопис «Народна політика» за 8 травня 1920 р., пишучи про ліпше модне вбрання, зазначає, що самими модними в цьому сезоні рукавами блуз будуть рукава народних українських жіночих сорочок з українською вишивкою» [28, с. 73].

Таким чином, унікальність українського культурно-освітнього осередку, що утворився у Чехо-Словацькій Республіці у 1920-ті рр., полягає насамперед у тому, що він не лише згуртував українство та українську інтелектуальну еліту, а й створив цілу систему українських національних освітніх, наукових і культурних закладів.

Причому, саме у Чехо-Словащині і переважно зусиллями Українського громадського комітету і заснованих ним установ постало нове покоління свідомих українців із виразним національно-політичним світоглядом та європейською освітою, що, в свою чергу, окреслювало перспективу для українського національно-визвольного руху на еміграції та розбудови у майбутньому власної держави.

Джерела та література

1. Зарубіжні українці / С. Ю. Лазебник, Л. О. Лещенко, Ю. І. Макар та ін. — К., 1991. — 252 с.
2. Віднянський С. В. Культурно-освітня і наукова діяльність української еміграції в Чехо-Словащині: Український вільний університет (1921—1945). — К., 1994. — 82 с.
3. Бублик Т. В. Наукова та культурно-освітня діяльність української еміграції в Чехо-Словащині та Німеччині в 20—30-ті роки ХХ століття: Дис. ... канд. іст. наук: 07.00.01. — К., 1997. — 178 с.
4. Вагіна О. М. Освітня діяльність української еміграції в країнах Європи (1918—1939 рр.): Автореф. ... дис. канд. іст. наук: 07.00.01. — Запоріжжя, 1999. — 18 с.

5. Даниленко О. В. Український Громадський Комітет у Чехословащині (1921—1925 рр.): Дис. ... канд. іст. наук: 07.00.01. — К., 2004. — 208 с.

6. Центральний державний архів вищих органів влади і управління України (далі — ЦДАВО України). — Ф. 3801. — Оп. 1. — Спр. 12.

7. ЦДАВО України. — Ф. 3801. — Оп. 1. — Спр. 381.

8. Рік праці Українського Громадського Комітету в ЧСР. — Прага, 1922.

9. ЦДАВО України. — Ф. 3801. — Оп. 1. — Спр. 272.

10. ЦДАВО України. — Ф. 3801. — Оп. 1. — Спр. 210.

11. Українська Господарська академія в Ч.С.Р. — Подєбради, 1926. — 19 с.

12. ЦДАВО України. — Ф. 3801. — Оп. 1. — Спр. 283.

13. ЦДАВО України. — Ф. 3972. — Оп. 1. — Спр. 1.

14. ЦДАВО України. — Ф. 3801. — Оп. 3. — Спр. 3.

15. ЦДАВО України. — Ф. 3801. — Оп. 1. — Спр. 17.

16. ЦДАВО України. — Ф. 3793. — Оп. 1. — Спр. 43.

17. Український інститут громадознавства // Нова Україна. — 1925. — Ч. 1.

18. Там само.

19. Сухобокова О. Український Робітничий Університет у м. Празі (1927—1931) // Проблеми історії України. Факти, судження. Пошуки: міжвідомчий збірник наукових праць. Вип. 17. — К., 2007. — С. 320—335.

20. ЦДАВО України. — Ф. 3793. — Оп. 1. — Спр. 43.

21. Вістник Українського національного музею-архіву при Українському Інституті громадознавства у Празі. — 1928. — Ч. 1.

22. Обідний М. Як охоронялися пам'ятки // Нова Україна. — 1925. — Ч. 4—6. — С. 95—104.

23. Три роки праці Українського Громадського Комітету в Ч.С.Р. — Прага, 1924. — 104 с.

24. З життя Селоспілки // Вісник Селоспілки. Неперіодичний орган Головного комітету УСС. — 1924. — Ч. 1. — С. 7—8.

25. Федорук О. Передмова // Наріжний С. Українська еміграція. Культурна праця української еміграції 1919—1939 (матеріали, зібрані С. Наріжним до частини другої). — К., 1999. — 272 с.

26. ЦДАВО України. — Ф. 3865. — Оп. 1. — Спр. 1.

27. ЦДАВО України. — Ф. 3801. — Оп. 1. — Спр. 470.

28. Цит за: Наріжний С. Українська еміграція. Культурна праця української еміграції 1919—1939 (матеріали, зібрані С. Наріжним до частини другої). — К., 1999. — 272 с.

1-й номер місяця за окремим індексом

Щомісяця ви отримуватимете:

91814 — газета «Історія України»
із вкладкою «Всесвітня історія»

Вартість передплати

на 1 міс. — 12,50 грн на 6 міс. — 75,00 грн на 12 міс. — 150,00 грн

